

A közgazdaságtan válsága?

Bod Péter Ákos

Megjelent: Polgári Szemle, 2009. június – 5. évfolyam, 3. szám

Csaba László legújabb könyvének címválasztása tekinthető egyes marketingfogásnak, mivel nem nehéz figyelmet kelteni a válság szóval most, hogy a vezető gazdaságokban 1973 óta nem látott mélységű visszaesés bontakozott ki 2008 végén, többen eleve az 1929–33-as világválsághoz mérik a mai gazdasági krízis jelentőségét. De a szerző nem elsősorban a gazdasági életet megrázó válságról ír e karcsú kötetben, hanem a közgazdaságtan válságáról, mégpedig kérdőjellel.

A kérdőjel – látni fogjuk – jogos. Csaba László elemzése szerint nem világos ma még, hogy az időzítést és mélységét tekintve meglepetésszerűen ránk törő nemzetközi pénzügyi krízis ugyanúgy elhozza-e a korszak közgazdasági doktrínájának megkérdőjeleződését, mint ahogy az 1929–33-as világválság nyomán történt. J. M. Keynes megírta A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete című korszakos munkáját, és ezzel hatalmas rést ütött az addigi közgazdaságtan doktrína erődítményének a falán.

Figyelemre méltó egyébként, hogy Keynes 1936-ban publikálta magnum opusát, amikor tehát a nagy válságon már néhány éve túljutott a világ. Talán érdemes is annyit megállapítani, hogy akkor lehet egy jelenséget (a kor piacgazdasági rendszerének működését) tudományos alaposággal leírni, ha már van bizonyos távlata a tudósnak, valamint már azt is regisztrálhatja, hogy milyen fejlemények követik a rendszer válságát. Mint ahogy egy vadállatról akkor lehet kellően megbízható zoológiai leírást adni, amikor a vadász már elejtette, és nyugodtan megtekinthette a kiterített vadat. Mindez máig még nem történt meg a 2007–2008-as krízissel. Megrögzött antikapitalisták és antiglobalisták ugyan azonnal bejelentették a piacgazdaság fenevadjának örömteli elhullását, de a vad haláláról szóló hírek bizonyulhatnak erősen túlzónak. Amíg tehát nem látni tisztán a gazdaság krízise ügyében, és nem bizonyosodunk meg a gazdasági rend válságának tényéről, addig nem tekinthető magától értetődőnek az sem, hogy a gazdasági elmélet csődöt mondott, és maga is válságba került.

De mi is „a közgazdasági elmélet”? Mint minden szakterületnek, a közgazdaságtannak is létezik egy uralkodó, meghatározó paradigmája, a sokféle gondolati folyamannak egy fő sodra. A bevezető oldalakat követő első tanulmány – egyben az egész kötet címadója – pontosan azt kísérli meg, hogy előrejelezze a mai közgazdasági elméletben beálló paradigmaváltást. Hogy mi is a sokágú közgazdaságtan fő sodra, és milyen jelei vannak a paradigmaváltozásnak, ahhoz a szerző kiindulási pontként különösen két meghatározó és nagy presztízsű folyóiratot tekintett át; ez a Journal of Economic Literature és a Journal of Economic Perspectives. Ezek és más vezető (döntően amerikai) folyóiratok, valamint a Nobel-díjban részesített tudósok munkássága alapján kirajzolódik a fő sodor. A gazdaságelmélet meghatározó írásait már egy ideje egyfajta technicista ortodoxia jellemzi, egészen az 1890-es évektől kezdődően, a kor természettudományai által meghatározott tudományos modellhez való szoros igazodás szándékától vezérelve. Keynes munkássága csupán lassítani volt képes a közgazdaságtan módszertani homogenizálódásának folyamatát, majd az 1960-as évektől az amerikai egyetemek egyeduralmával megszilárdult a módszertani egyeduralom. Meghökkenítő a közgazdasági Nobel-díjasok földrajzi koncentrációja; az amerikai túlsúly talán ennyire nem jellemző más tudományágakban.

Ugyanakkor tudományágunkban a technikai szofisztikáltságra, a pozitív – semmint normatív – tudományos jellegre való törekvéssel együtt jár a gazdasági és társadalmi valóságtól való

elfordulás. Ennek ma mind nagyobb ára van. A formális modellek egy sor kritikus esetben csődöt mondtak például a pénzügyi üzleti bukások előrejelzésében. A gazdaságpolitikai alkalmazhatóságot tudatosan kerülő steril közgazdaságtan ugyan uralkodó maradhat a főbb folyóiratok szerkesztőbizottságában, de érthető, ha különféle irányokból felerősödik a fővonallal szembeni ellenállás, és egy sor új irányzat erősödik meg a közgazdaságtan (economics) térréumán belül és az érintkező diszciplínákban. A változóban levő viszonyokat Csaba László azzal jellemzi, hogy újabban Nobel-díjat nagy számban kaptak olyanok, akik nem tartoztak az addigi szűken vett fősodorhoz (Schelling, Kahneman, Douglass North), vagy a fősodorból korábban kikerülő vonatkozást hozták vissza a gazdaságelméletbe (mint pl. Krugman az új gazdasági földrajzzal), illetve határterületet (például gazdaságpszichológiát) kutattak.

Az emberi racionalitás tényleges megnyilvánulásai nagyon is eltérhetnek a szokásos mikrogazdaságra jellemző feltételezett módszertani racionalitástól, amint ezt a neuro-közgazdaságtan irányzata erőteljesen jelzi. A módszertani individualizmus („homo oeconomicus”) szokásos és kényelmes előfeltevés, de sokkal inkább axióma, mint mért, megfigyelt pszichológiai valóság, még az angolszász kultúrán belül is. Az az ember gyanúja, hogy amikor a világ gazdasági életében tendenciaszerűen megerősödnek az eddig periférián lévő szereplők (kínaiak, indiaiak, iszlám országok), akkor még nyilvánvalóbbá válik, hogy nem egyetlen emberkép létezik. A gazdaságelméletnek azzal kell számolnia, hogy többféle racionalitás van, és el kell fogadnia azt, hogy a gazdasági ember nagyon eltérő intézményekben képes tevékenykedni.

Sokan remélik a mostani krízistől az európai, amerikai fogyasztói mentalitás, nyereségelhajzás meggyengülését, az ember „megjavulását”. Magam e téren szkeptikus vagyok, de az valóban várható, hogy az eddigi trendet megszabó nyugati kultúrától eltérő kultúrák növekvő gazdasági súlya rákényszeríti a közgazdaságtanra a korábitól eltérő emberképek elfogadását.

A kötet további tanulmányainak témája a tranzíció, azaz a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet. A tranzíció kényelmes és elfogadott fogalma a közgazdasági és politológiai fősodornak, holott roppant kétséges, hogy alkalmas-e a jelenség leírására. Az átmenet ugyanis unilineáris fogalom, ami leegyszerűsítve ezt üzeni: most minden nemzet ott van, ahol van, de halad egy adott cél felé, s így az országok közötti fejlődésbeli eltérések csupán mértékbeliek. A felfogás tiszta kifejeződése például az EBRD tranzíciós indexeinek rendszere: a volt tervgazdaságok kezdeti 1-es és 2-es (iskolai osztályzathoz hasonló) minősítésből a nyugati minták és intézmények átvétele révén idővel lehet 4-es vagy akár 4/5 (mert 5-t csak a célként állított fejlett Nyugat kap). Más pálya nincs, aki máig nem ért fel a jó és jeles alá szintre, annak nyilván kicsit több időt kell adni a pálya befutására. Erre mondom, hogy kényelmes felfogás ez, és pénzügyileg is elég olcsó a nyugati közösség számára.

Csaba László alaposan elemzi azt a tényt, hogy a rendszerváltozást követően tartósan eltérő változási-növekedési pályák nyíltak meg a volt tervgazdaságokban, és máig erősen érződik a pálya- (útvonal-) függőség a térségben. Mely térség sosem alkotott blokkot, és ma sem tekinthető blokknak. Vannak benne összemérhető, egymásra több fontos vonatkozásban hasonlító országcsoportok; a csoportba sorolhatóságot (idővel csökkenő mértékben) a hasonló múlt és a kiinduláskori fejlettségi szint, valamint a hasonló gazdaságpolitika indokolja és magyarázza. Ilyen csoportnak mutatkozik a magyar, cseh és lengyel hármas plusz Szlovénia; egy másik csoportként a közös növekedési minta alapján a balti három és Szlovákia nevezhető meg; a bolgár, román és horvát gazdaság alkotja a harmadik csoportot, míg negyedikként

a Független Államok Közössége definiálható. A szerző csoportosításához hozzá kell sajnos tennem, hogy a nemzetközi értékrendvizsgálatok és egyéb társadalmi és gazdasági indikátorok hazánkat újabban leginkább a bosnyák–szerb csoporthoz közelállónak mutatják – de reménykedjünk, hogy az útvonalfüggőség viszonylagosságát ismerve, vissza tudunk mielőbb találni a visegrádi gyökerekhez.

Csaba László a többféle csoport létéből, a követett gazdaságpolitikai utak sokszínűségéből azt vonja le, hogy tévednek az antiglobalisták (mint pl. Stiglitz és számos követője), akik szerint a posztkommunista térség egészében véve a neoliberális dogma kísérletezésének lett kitéve. Mivel nálunk a szakmában és annak oldalvizein sokan okolják a neoliberális gazdaságfelfogást a térségbeli (és főként a magyar) fejlődési sikertelenségekért és elégtelenségekért, ezen a ponton vitázó, vagy legalábbis pontosító megjegyzést tennék.

A szerző szerint nem állt fenn a neoliberális dogma uralma, mert lám az országok egyik része ilyen, a másik olyan gazdaságpolitikát követett; én erősen megkülönböztetném a doktrinális vonatkozást a gazdaságpolitikai döntéshozatal jellegétől, színétől. Magam úgy érzektem, hogy a rendszerváltoztató első években az akkor ereje teljében levő neoliberális nézetrend nagyon is uralta a gazdasági közvéleményformálók, a baráti kormányok, a nemzetközi szervezetek ügyintézői gondolkodását, és a térség helyi üzleti és gazdasági döntéshozó elitje erősen internalizálta is ezt az értékrendet és a kapcsolódó gazdaságelméleti doktrínát.

Magyarországra különösen igaz a leírás, elégséges a szociális piacgazdaság felfogására törekvő Antall-kormány kritikus hazai megítélésére, majd az 1994-től hatalomba jutók és támogatóik megnyilatkozásaira utalni. Azonban ami a tényleges gazdasági döntéshozatalt illeti, sem az 1994 és 1998 közötti négy év, sem különösen a 2002 utáni hét esztendő eseménysorozata nem utal arra, hogy nálunk neoliberális gazdaságpolitika érvényesült volna. Ha az lett volna, akkor a Bokros–Surányi-csomag részeként nem pörgetik fel szándékosan az inflációt 1995 tavaszán; akkor nincs a 2002-es Medgyessy-féle fékevesztett állami költségek, sem később a Gyurcsány-féle voksvásárlás, privatizációs aktivitás, állami megrendelésözön politikailag jól bekötött körök számára. Ezek a praktikák ugyanis különösen távol állnak a valódi új-liberális krédótól, vagy a liberalizmus bármely változatától. Ezekben az években sokkal inkább a korábban megszokott és bejáratott állami folyamatmanipuláltat éreztem, csupán immár nem tervgazdasági, hanem piaci szakszavakkal leöntve. Neoliberálisok tehát nagyon is voltak és vannak minálunk, neoliberalizmus azonban nem nagyon, vagy csupán akkor került elő a gazdasági szabadelvűségekre való hivatkozás, amikor az állami voluntarizmus (á la Bokros) és gazdasági populizmus (á la Medgyessy) kellemetlen következményeként megbomlott egyensúlyt (inflációt vagy költségvetési hiányt) kénytelen voltak kúrálni a hatalmon lévők.

Ez a témakör átvezet a könyv további fejezetéhez, amely a térségünkben elszaporodó gazdaságpolitikai populizmussal foglalkozik. Sajnos, amint Csaba László kénytelen megállapítani, a régi vágású gazdasági populizmus (kiterjedt állami beavatkozás, növekvő költségvetési hiány és államadósság, az infláció eltűrése) magyar specialitás lett a térségben az új EU-tagországok között. A közös európai valutára való áttérés elmulasztása is a populizmus megnyilvánulása, hiszen az azonnali választói elfogadottságot leső politikus rendre visszalép az eurózónába való belépéshez szükséges feladatok elvégzése előtt.

A populizmus iránt érződő fogadókészség és az uniós tagság első fél évtizede tapasztalatainak feldolgozása nemcsak a hazai olvasónak érdekes, de hasznára válhat a könyv külföldi olvasóközönségének is. Az EU jövőjével foglalkozó fejezetek bizonyos szkepszisét a 2008

őszén hirtelen elmélyülő pénzügyi válság és az arra adott európai válasz csak még indokoltabbá teszi. A könyv megjelenését követő hónapok eseményei elég világosan megmutatták, hogy az uniós válasz elégtelennek bizonyult. Az euró átvételének maastrichti követelményrendszere, valamint a Stabilitási és Növekedési Egyezmény képtelen volt elejét venni több új tagország szisztematikus gazdaságpolitikai hibázásának (lásd a balti országok vagy Bulgária döbbenetes fizetésimérleg- hiányát, a magyar rekorddeficitet 2006 őszéig). A pénzügyi válság kitörésekor a közösségi fellépés késlekedésére az lett a válasz, hogy meghatározó tagállamok protekcionista hangnemet ütöttek meg (szerencsére a gyakorlatban valamelyest gyengült a tényleges protekcionizmus). Ami pedig a magyar vagy a lett pénzügyi zavar kezelését illeti, az EU mint bonyolult nemzetek feletti/közöti szervezet, nem tudott mit kezdeni a válság köszöbére sodródó tagállamok felelőtlen kormányzatával: a tagállami szuverenitás sérelme nélkül nem lehetséges határozott fordulatot elérni, viszont az EU egyik döntési szintje sem könnyen megy bele olyan szabályozásba, amely nyilvánvaló módon korlátozná a tagállami gazdaságpolitikai szuverenitást. De mivel mégis erre lenne szükség, a feladat kidolgozását és a teendők kikényszerítését az EU rábízta a Nemzetközi Valutaalapra, amelynek viszont nagy gyakorlata van a nemzeti szuverenitást korlátozó rövid pórázos hitelkondicionalitásban. Pontosan ez történt hazánkkal is – ami azonban mégiscsak indirekt kritikája az EU válságkezelési képességének és hajlandóságának.

A könyv sok más időszerű vonatkozását említhetném, de zárásként egy személyes jellegű megjegyzés kívánkozik ide. Csaba László az utóbbi években egyfajta intézménnyé vált. Megőrizte társadalomtudósi igényességét és szakmai tájékozottságát, de mint tiszteletreméltóan rendszeres médiaszereplő. A magyar akadémiai tudományosság talán gyanakodva nézi a sok nyilvános szereplést, holott aki ismeri a magyar nagyközönség gazdasági és pénzügyi ismeretszintjét, közügyekben való jártasságát, az nem sokallaná, hanem éppenséggel sürgetné a képernyőképes szakemberek médiaszerepeltetését. Ráadásul Csaba László finom, fanyar humorba csomagolja gyakran kemény üzeneteit. Közgazdaságtudományunk intézményének nevezhetem azért is a könyv szerzőjét, mert a közgazdasági fővonal logikai és módszertani feszségét szervesen összekapcsolja a térbeliséggel (a regionális vonatkozásokkal) és az időbeliséggel, a történelmiséggel. Hogy ebben a német történelmi iskola visszatükröződése vagy Marx távoli hatása játszik inkább szerepet, azt meghagyhatjuk a személyét kutatóknak; itt elég annyit kimondani, hogy az így létrejövő sajátos mixtúra valóban egyénivé, mással össze nem keverhetővé teszi Csaba László munkásságát.

(Csaba László: *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 223. p.)